

Stadsarcheologie:

wat, waarom en wat nu ?

Frans Verhaeghe *

Ruim 25 jaar geleden werd een aanvang gemaakt met de heraanleg van de Markt te 's-Hertogenbosch. Gelukkig realiseerden een aantal verantwoordelijken zich dat daar wel wat archeologische informatie te vinden was en op dat moment deed – zowat acht eeuwen na de Hertog van Brabant – ook Hans Janssen zijn intrede in 'Busco Ducis'.

De onderneming had de vorm van een tijdelijk project en het zou nog enige tijd duren vooraleer Hans Janssen een vaste baan kreeg, maar Den Bosch was toch de vierde stad in Nederland waar een nieuw soort wezen opdook: de stadsarcheoloog – later de gemeentelijke archeoloog – een soort historicus die in de eerste plaats werkte met het bodemarchief in plaats van met de geschreven teksten. De term historicus is hier wel bijzonder gepast, want dat is de basisvorming van Hans Janssen en dat laat zich ook merken in zijn werk in en om Den Bosch. Zowat een kwart eeuw, zo'n 300 stadsarcheologische interventies en een hele rits publicaties later is het moment aangebroken om een jubileum te vieren en een korte balans op te maken. Tijdens deze periode zijn de archeologie en ook de stadsarcheologie grondig veranderd en ook dat mag even in het daglicht gesteld worden. Door de organisatoren van de jubileumdag was mij gevraagd om de evolutie en doelstellingen van de bijzondere discipline die de stadsarcheologie is, te belichten en een aantal bedenkingen naar de toekomst toe te formuleren. Tegelijk kan dan in dit kader de rol van Hans Janssen en van de stadsarcheologie in 's-Hertogenbosch aange-stipt worden. Dat zijn onderwerpen waar de jubilaris en ondergetekende ettelijke discussies over hebben gevoerd en die onvermijdelijk ook zullen leiden naar een aantal meer theoretische beschouwingen, zonder evenwel de praktische kant van de zaak uit het oog te verliezen. Theoretische archeologie is overigens iets wat Hans Janssen op zijn eigen wijze toepast, ook al heeft hij altijd weinig geduld gehad met de soms bijna esoterische en dikwijls jargonesque uitwassen ervan. De in de titel van deze bij-

Overzicht van de opgravingen op het Loeffplein in 1995. (Foto: BAM)

drage genoemde drie vragen leveren naar mijn mening de belangrijkste stof voor debat.

Wat ?

Antwoorden op deze eerste vraag betekent niet alleen dat ook de vraag naar het waarom al ter sprake moet komen: het is tevens een gevaarlijke onderneming. Immers, archeologen zijn het onderling meestal niet helemaal eens – of zelfs helemaal niet eens – over de vraag wat archeologie en stadsarcheologie nu eigenlijk is of kan zijn. Het simpelste lijkt mij dan ook gewoon mijn eigen visie te geven, waarbij de lezer niet verplicht is deze stellingen te volgen.

Zelf zou ik archeologie omschrijven als historisch en antropologisch werk met als hoofdbron de materiële resten en sporen uit het verleden en met als hoofddoelstel-

Een grape van roodbak-kend aardewerk die tijdens het productieproces is kapot gegaan. Dit misbaksel werd – met talrijke andere exemplaren – gevonden in een afvalkuil die hoorde bij een middeleeuwse pottenbakkerij. De grape dateert uit het tweede kwart van de 15e eeuw. Opgraving Loeffplein, 1994. (Foto: BAM)

lingen het verwerven van inzicht in de gedragspatronen van de mens, de evolutie daarvan en de mechanismen van deze evolutie. Dat lijkt simpel, maar het heeft wel heel wat implicaties. Zo is de opgraving – het lezen en overschrijven van de bron die het bodemarchief is – wel een absoluut essentieel middel van de archeologie maar niet het doel ervan. De stelling betekent ook dat alle mogelijke vragen tot het domein van de archeologie behoren, of ze nu een historisch, antropologisch of zelfs sociologisch karakter hebben. Er is dus geen onderwerp of periode die a priori kan worden uitgesloten. Het betekent ook dat de archeologie relevant is voor de huidige maatschappij en niet in een vacuüm kan of mag leven. Stadsarcheologie heeft uiteraard iets te maken met de stad en ook dit is een heet hangijzer. Er wordt reeds lang – van Marx en Max Weber tot hedendaagse historici, geografen en sociologen – gedebatteerd over de vraag wat een stad nu eigenlijk is en een consensus bestaat niet. Maar de notie kan wel omgezet worden in een werkbaar historisch en archeologisch begrip, wat in recente decennia gebeurde onder impuls van historici zoals Adriaan Verhulst en archeologen zoals Henri Galinié. Waar het in essentie op neer komt, is dat een stad een bijzondere vorm is van sociale organisatie van de ruimte als materiële

le cultuur. Die organisatie staat in dienst van de sociale, economische, politieke en culturele omstandigheden van de plaats en het ogenblik, en wordt weerspiegeld in het uiterlijk van de nederzetting en zijn gebouwen. Omdat de omstandigheden constant veranderen, verandert dus ook de stad in de tijd gezien. Door de eeuwen heen zijn er bijgevolg heel wat verschillende vormen van steden geweest. Deze omschrijving is bruikbaar in een archeologische context omdat ze het ons mogelijk maakt om stedelijke en rurale kenmerken te detecteren en zelfs hun onderlinge samenhang te bekijken. Dat is in wezen ook in 's-Hertogenbosch toegepast: de snelle uitbreiding van de middeleeuwse stad heeft natuurlijk een deel van het omliggende platteland opgeslokt en fundamenteel gewijzigd, en dat is door de gemeentelijke archeologische dienst van Den Bosch goed gedocumenteerd.

Een overzicht van de opgravingen en de erosie van het bodemarchief tussen 1976 (de start van het systematisch gemeentelijk bodemonderzoek) en 1982. In zwart wat door nieuwbouw en rioleringsaanleg verloren is gegaan, in rood de plekken waar in deze periode archeologisch onderzoek is verricht. Afbeelding uit Van Bos tot Stad (1983). (Tekening: BAM)

In deze visie is stadsarcheologie dus de archeologie die zich bezig houdt met het fenomeen stad en daarvoor in de eerste plaats gebruik maakt van alle materiële resten en sporen. Ze bestudeert daarbij alle mogelijke aspecten van die stad, van gebouwen en stadsversterkingen via straten en kaden tot de dagelijkse voorwerpen die in die stad gemaakt en/of gebruikt werden. Het is bijna onnodig te vermelden dat in deze visie een goede stadsarcheologie zich niet beperkt tot opgraven maar ook de historici, de architectuurhistorici en nog vele anderen (waaronder natuurwetenschappers voor de studie van allerhande vondsten, dier- en plantenresten, e.d.) zoveel mogelijk direct in het onderzoek betreft.

Waarom ?

Deze omschrijving van de stadsarcheologie legt natuurlijk het accent op het onderzoek en de kennis. Dit zou beschouwd kunnen worden als een louter theoretisch standpunt van een universitaire onderzoeker in een ivoren toren, die geen rekening houdt met de concrete omstandigheden en met de recente ontwikkelingen die steeds meer de nadruk leggen op archeologisch beheer en archeologische monumentenzorg.

Dat is evenwel niet het geval. Zoals gezegd kan noch mag de stadsarcheologie in een vacuüm werken en bovendien wordt het onvervangbare archeologische erfgoed – binnen en buiten de stad – met definitieve vernietiging bedreigd. Daarbij komt nog dat de (stads)archeologie ook de plicht heeft een functie naar het publiek toe te hebben: het is tenslotte *hun* patrimonium en zij zijn het die er de kosten van dragen.

Maar dat betekent niet dat de eigenlijke doelstelling van de (stads) archeologie mag worden vergeten: het gaat uiteindelijk om het documenteren en onderzoeken van dat (stads)verleden teneinde het beter te begrijpen en ook om beter te begrijpen hoe de maatschappij werkte en werkt, hoe ze in elkaar zat en zit. De (stads)archeologie houdt zich dus weliswaar bezig met het verleden, maar ze richt zich evenzeer op het heden en de toekomst. Dat is trouwens een benadering die ook in 's-Hertogenbosch goed uitgebouwd werd: het accent ligt hier in even belangrijke mate op het beheer van het archeologisch patrimonium als op het documenteren van wat onvermijdelijk zal verloren gaan en op de uitwerking ervan.

Een evolutie

Dit is trouwens het gepaste moment om de stadsarcheologie van Den Bosch kort te situeren in de algemene ont-

wikkeling van de stadsarcheologie in Europa. Een zeer summier en zelfs wat gewaagd overzicht van de Europese stadsarcheologie zou een viertal fasen omvatten.

Tot de vroege jaren zeventig was er grosso modo eigenlijk alleen sprake van archeologisch werk *in* de stad. Er was nauwelijks enig inhoudelijk verschil met wat elders in de archeologie gebeurde. Het accent lag toen meestal op de grotere monumenten zoals kastelen, kerken en abdijen, soms ook stadswallen. En die werden meer met de ogen van architectuurhistorici dan van archeologen bekeken. Het werk was eigenlijk wat opportunistisch: het vond plaats wanneer zich een toevallige gelegenheid voordeed. Maar er was weinig of geen systematische aandacht voor de andere componenten van de stad en al helemaal

niet voor de stad als geheel. In vele gevallen ging de aandacht ook nog naar de 'oorsprong' van de stad.

Speciaal in de Zuidelijke Nederlanden, waar aandachtig werd uitgekoken naar de mogelijke Romeinse voorlopers van de latere stad. Een kwestie van de geschiedenis zo vroeg mogelijk te laten beginnen. Daarbij werd de middeleeuwse en latere stad dikwijls genegeerd. Deze vroege fase kende wel enkele uitzon-

Een melkglazen kommetje
(daterend tussen circa 1675 en 1725)
uit de opgraving Achter de Tolbrug, 1982.
(Foto: G. de Graaf, 's-Hertogenbosch)

deringen, zoals in Rotterdam of nog in Antwerpen, nabij het Antwerpse Steen. Zo ook in het geval van Dorestad, de Merovingisch-Karolingische stad te Wijk bij Duurstede of Haithabu, nabij het Noord-Duitse Schleswig. In deze laatste gevallen was de situatie trouwens verschillend van de 'klassieke' stadsarcheologie, omdat het om verlaten steden gaat.

De 'klassieke' stadsarcheologie werkt in nog bewoonde steden, wat de opdracht op verschillende punten bemoeilijkt en zelfs delicaat maakt.

Een tweede fase liep vanaf zowat het midden van de jaren zestig tot de jaren tachtig, met Engeland en ook Nederland als speerpuntgebieden. Drie belangrijke trends waren toen merkbaar. Verschillende groepen onderzoekers begonnen zich te realiseren dat onder de huidige steden een belangrijk maar ook onbekend bodemarchief zat dat snel en onherroepelijk aan het verdwijnen was. En dit zonder dat de informatie gedocumenteerd werd. Deze *erosion of history* leidde tot alarmerende overkoepelende rapporten in Engeland en ook in Nederland, maar niet of in veel mindere mate buiten beide landen. Daar bleef het initiatief beperkt tot afzonderlijke steden. Een tweede

Een onderdeel van de dagelijkse praktijk: Hans Janssen bespreekt met de uitvoerend veldarcheoloog de documentatie van een middeleeuwse kelder. Opgraving Hinthamereinde, 2002. (Foto: BAM)

Het archeologisch onderzoek op het kerkhof van de Sint-Jan in 1984 bracht veel 19e-eeuwse begravingen aan het licht. Vaak waren aan de doden religieuze kruisjes en hangers in het graf meegegeven. (Foto: BAM)

trend – eveneens het sterkst vertegenwoordigd in Engeland en Nederland – was de opkomst van stedelijke archeologische diensten, gecombineerd met een sterke groei van archeologische interventies in de stad. En de derde trend was het groeiende besef dat het accent moest worden verschoven: het ging niet meer om archeologie *in* de stad maar om de archeologie *van* de stad. Anders gezegd, de stadsarcheologie zou zich meer moeten richten op de stad als fenomeen en als geheel, en niet meer op geïsoleerde elementen binnen de stad. Het dient wel vermeld te worden dat deze derde trend vooral te merken was in de wereld van de archeologen: de politieke en administratieve overheden hadden daar in wezen weinig belangstelling voor.

De opkomst van de stadsarcheologie en het ontstaan van de gemeentelijke archeologische dienst te 's-Hertogenbosch past duidelijk volledig in deze tweede fase. En dat niet alleen wat de vorm betreft, maar ook inhoudelijk. Dat mag voldoende blijken uit het welbekende en nog steeds zeer goed bruikbare boek dat al in 1983 verscheen onder redactie van Hans Janssen: *Van Bos tot Stad. Opgravingen in 's-Hertogenbosch*. Het was een balans van de eerste jaren van stadsarcheologisch werk in Den Bosch en het weerspiegelt zeer goed de doelstellingen van de stadsarcheologie en vooral ook de nadruk op de archeologie *van* de stad. Dat was net 20 jaar terug en 2003 is dan ook in meer dan één opzicht een jubileumjaar. Het boek sloot bovendien zeer goed aan bij de verdere ontwikkelingen, zoals voldoende mag blijken uit de bijdragen van Hans Janssen en de wethouder tot dit nummer, waarin uiteengezet wordt hoe

gewerkt wordt aan een risico-, erosie- en potentiekaart van de archeologisch relevante ondergrond van Den Bosch. Dat zou ook steeds meer aan bod komen in de derde fase van de stadsarcheologie. Deze kan gekarakteriseerd worden als een fase van consolidering en verdieping. Het aantal archeologische interventies in de steden nam exponentieel toe, net zoals – ook en zelfs vooral in Nederland – het aantal gemeentelijke archeologische diensten. Hun opdracht omvatte en omvat overigens niet alleen de binnenstad, maar ook de rurale gebieden van de gemeente. In deze derde fase groeide ook het belang van het beheer van het archeologisch erfgoed, met aandacht voor de reeds plaatsgevonden erosie en de planning voor het redden van bedreigde informatie. Nederland sloot toen vooral aan bij de Engelse situatie, want elders in Europa verliep de ontwikkeling minder regelmatig. Deze derde fase werd echter ook gekenmerkt door veranderingen binnen de maatschappij en binnen de archeologie in het algemeen. Enerzijds was er de steeds groeiende nadruk op het beheer van het bodemarchief en anderzijds begonnen nieuwe *slogans* het maatschappelijke beeld te tekenen: *reaganomics*, *management*, *cost-effectiveness* en – vooral – de markt.

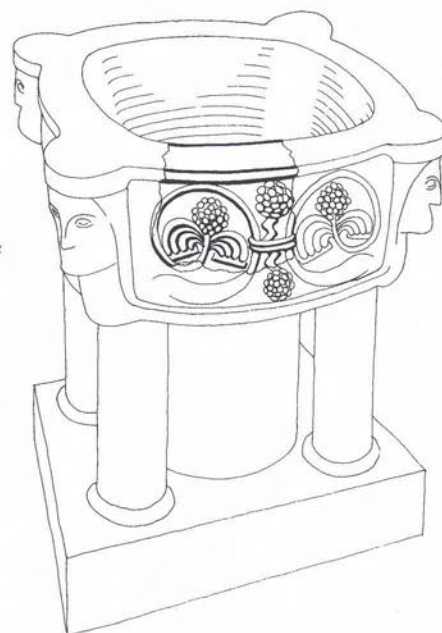
De overheid begon zich meer en meer terug te trekken uit een aantal domeinen en liet het werk – zij het met subsidiëring – steeds meer over aan derden. In Engeland leidde dit snel tot privatisering naar Amerikaans model, een trend die pas iets later op het Continent gevolgd zou worden. Dit alles had natuurlijk een impact op de ‘zachte’ sectoren, waaronder ook de archeologie. En in de archeologie leidde het uiteindelijk ook tot belangrijke concrete feiten, waaronder de Conventie van Malta (1992) over het archeologisch erfgoed en de voortschrijdende privatisering van de Europese archeologie. Het accent verschoof van onderzoek naar beheer, en ook de stadsarcheologie ontsnapte hier niet aan.

Dat brengt ons bij de vierde en voorlopig laatste fase van de (stads)archeologie, een fase die men de ‘monumenten-fase’ zou kunnen noemen en die aanving in de vroege jaren negentig. Het accent ligt nu bijna volledig op het beheer van het bodemarchief en op de notie ‘erfgoed’, terwijl het begrip onderzoek weliswaar niet verdwenen is maar toch wat verdrongen lijkt te worden. Deze fase wordt gekenmerkt door een aantal positieve ontwikkelingen: de uitbreiding van de mogelijkheden om in te grijpen bij bedreigingen, een verbeterde financiële situatie, het sterk groeiend aantal archeologische interventies en dus een sterke toename van de informatie en het gebruik van technische hulpmiddelen met sterk verbeterde mogelijkheden inzake registratie en beheer, e.a. Ook de publieksfunctie gericht op het bredere publiek heeft aan belang gewonnen. In 's-Hertogenbosch zijn deze ontwikkelingen niet ongemerkt voorbijgegaan en er is zelfs in de mate van het mogelijke op ingespeeld, maar dan wel – en dit vind ik een bijzondere verdienste in de huidige omstandigheden – zonder toe te geven op het vlak van de inhoud. De vierde fase heeft dus een aantal positieve aspecten, maar toch kunnen een aantal kanttekeningen worden gemaakt.

Wat nu ?

Waar gaat het nu heen en wat kunnen we nu nog met deze stadsarcheologie? Dat is natuurlijk een vraag die anders beantwoord kan worden naargelang de functie die men vervult. Bestuurlijke en politieke overheden hebben andere vragen en prioriteiten dan archeologen en omwille van hun positie controleren ze ook ‘de zenuw van de oorlog’, de financiering, evenals de context waarin de (stads)archeologie functioneert en de middelen die nodig zijn om het archeologisch patrimonium te beschermen. De literatuur van de jongste tien jaar staat letterlijk bol van uitspraken over het belang van het erfgoed en van de werking naar het publiek toe: de *publieksfunctie*. Het lijkt er soms op dat vele archeologen deze noties ten volle uitspelen juist omdat dit aansluit bij de politieke belangen van de overheden. Het geeft dus ook toegang tot financiering en middelen. En dat is niet onbelangrijk want juist door wat er in de jongste jaren is gebeurd, zijn de kosten

Reconstructie van de 12e-eeuwse doopvont uit de parochiekerk van Engelen. De dikkere lijnen geven de positie van het bij archeologisch onderzoek gevonden fragment aan. Opgravingen kerk Engelen, 1979. (Tekening: J.E. Dilz)

van de archeologie drastisch om niet te zeggen exponentieel gestegen. Privatisering maakt niet alles overal en altijd goedkoper en/of beter. Maar tegelijk is de archeologie ook

veel sterker crisisgevoelig geworden en de vraag rijst dus hoelang de groei nog kan doorgaan. De zeer recente ontwikkelingen in Frankrijk, waar de voor de archeologie gunstige wettelijk voorziene financiering op de helling is gezet, illustreert dit punt.

Bestuurlijke en politieke overheden zijn overigens niet noodzakelijk direct bekommerd om de verre toekomst, maar hebben meer aandacht voor resultaten en return op korte termijn. Ze hebben ook meer aandacht voor wat gemakkelijker het publiek bereikt. In heel Europa valt op dat er relatief gemakkelijker geld vrijgemaakt kan worden voor een opgraving – iets wat direct in de publieke belangstelling staat – dan voor het uitwerken van de gegevens, het publiceren ervan en het bewaren van de vondsten. Vragen over de kosten en de zin van het beschermen van een ‘site’ (onderzoeksterrein), de zin van het bestuderen van die ‘archeologische rommel’ of van het bewaren van steeds aangroeiende vondstenreserves zijn dan ook niet ver weg, zij het dat ze eerder binnenskamers dan in het publiek gesteld worden. Bijsturingen in de vorm van onderzoeksprogramma’s zoals *De Oogst van Malta* (NWO, Nederland) kunnen helpen dit probleem aan te pakken, maar de vraag is in hoeverre dit tijdelijke en geïsoleerde inspanningen zijn.

De situatie wordt niet geholpen door de beeldvorming die de overheden hebben van de archeologie. Naast de erfgoedbenadering is de perceptie van de archeologie meestal die van een illustratie ‘van het dagelijkse leven van onze voorouders’. En deze perceptie wordt niet zelden bevorderd door de archeologen zelf. Maar meteen wordt daarmee eigenlijk de functie van de archeologie en van het erfgoed beperkt tot het domein van de vrijetijdsbesteding met een culturele inhoud. De relevantie van de archeologie voor de hedendaagse maatschappij is daarmee bijna van de kaart geveegd, ook al is ze aantoonbaar aanwezig. In deze context is het niet helemaal onbegrijpelijk dat de overheden wel eens de vraag stellen naar de zin van dit alles. Ook het feit dat het historisch bewustzijn en de belangstelling voor

het verleden bij het brede publiek niet bepaald groeit – tenzij in het toeristische seizoen – helpt niet.

Was het dan vroeger zoveel beter? Heeft de erfgoednotie dan geen waarde? Moeten archeologische vondsten dan niet meer gevisualiseerd worden in het stadsbeeld of het landschap? Moeten er dan geen opgravingen meer uitgevoerd worden? Het antwoord is dat het vroeger *niet* zoveel beter was en dat er wel degelijk fouten gemaakt zijn, maar het is ook zo, dat alle inspanningen wel degelijk de moeite waard zijn geweest. Het hoofdprobleem lijkt me te zijn dat er een zeer nadelig en groeiend on-evenwicht bestaat tussen beheer en onderzoek, tussen vragen en terreinwerk, tussen opgravingen en uitwerking van de informatie, kortom tussen vorm en inhoud. Dat helpt noch de archeologie noch de maatschappij waar deze archeologie deel van uitmaakt. Men kan er ongetwijfeld lang over kibbelen of de situatie nu zo nadelig is of niet, of er niet voldoende maatregelen bestaan of gepland worden om de situatie bij te sturen. Maar het lijkt me duidelijk dat de toestand niet echt bevredigend te noemen is en dat de archeologie er nu nog altijd onvoldoende in slaagt haar relevantie echt te bewijzen in de ogen van het brede publiek en van de overheden. Er is dan ook ruimte voor een pleidooi voor een beter evenwicht tussen vorm en inhoud en zelfs voor het laten *prevaleren* van de inhoud op de vorm. In dit opzicht ligt het antwoord wel degelijk in het waarom van de archeologie en van de stadsarcheologie.

Dat dit best in goede banen kan worden geleid, wordt goed geïllustreerd door de resultaten van de gemeentelijke dienst voor archeologie van 's-Hertogenbosch, door het werk van Hans Janssen en zijn ploeg. Hier is in betrekkelijk korte tijd een enorm pakket aan gegevens verzameld en reeds ten dele uitgewerkt; het beheer van het archeologisch patrimonium is op goede sporen gezet. Het is coherent en er bestaat een duidelijke en goede communicatie naar het publiek toe. Dat betekent niet dat er geen ruimte voor verbetering zou zijn. De feestelijkheden rond het jubileum moeten geen aanleiding zijn om totaal kritiekloos te worden. In de archeologie is het niet anders dan in de sport: er is altijd ruimte voor verbetering. Maar dat belet niet dat de balans voor de stadsarcheologie van 's-Hertogenbosch toch wel zeer positief is. Binnen het kader van de stadsarcheologie in Noordwest-Europa – en zonder afbreuk te doen aan wat in sommige andere steden is verwezenlijkt – scoort Den Bosch zeer goed. Het is trouwens opmerkelijk hoeveel reeds bekend is voor een dergelijke middelgrote stad.

De vraag is hoe dit komt. Daar zijn m.i. – naast de werkracht en inzet van Hans Janssen en zijn ploeg – diverse redenen voor die in wezen een aantal van mijn stellingen bevestigen:

- Den Bosch wordt nu reeds 25 jaar systematisch en onafgebroken bekeken door een historicus-archeoloog die deze stad als het ware in de vingertoppen heeft. Dit is

tegelijk een aanwijzing voor het belang van een centraal punt waar alle informatie constant moet worden samengebracht, teneinde tot een coherent, gefundeerd en zelfs betaalbaar beheer en onderzoek te komen, dat steunt op degelijke en evoluerende vraagstellingen. Het bij gelegenheid importeren van archeologische ploegen die even een project afhandelen biedt hiervoor geen alternatief.

- Er wordt constant nadruk gelegd op de inhoud en op de vraagstellingen van historisch-antropologische aard en het is in het kader daarvan dat het archeologisch patrimonium beheerd wordt. Daarbij wordt ook zeer pragmatisch gewerkt, rekening houdende met de concrete omstandigheden van bewoning, bouwplannen, infrastructuurwerken, en zo meer.
- Er is een goede integratie met verwante disciplines, zoals o.m. de bouwgeschiedenis, waardoor de stad en haar achterland inderdaad als totaalobject en als maatschappelijk fenomeen benaderd worden.
- De vraagstellingen die het werk in Den Bosch zo sterk tekenen, sluiten nauw aan bij wat hiervoor is gezegd omtrent het waarom van de (stads)archeologie. Ze sluiten in hoofdzaak aan bij thema's die in het internationale onderzoek centraal staan en die tevens een licht werpen op het heden. Daarbij zijn te noemen:
 - de stad als organisch evoluerend geheel, als een coherente totaalsite met een eigen ontwikkelingsdynamiek die deels door interne en deels door externe factoren geconditioneerd is;
 - De kenmerken en evolutie van de materiële cultuur – van infrastructuur tot nederige gebruiksvoorwerpen – die mede het gedrag van de inwoners van Den Bosch beïnvloeden en beïnvloeden.

Vertaald in publicaties en *publiekspresentaties* zijn het uiteindelijk deze punten die ervoor zorgen dat de stadsarcheologie een bredere dimensie en bredere betekenis krijgt, m.a.w. ook relevant wordt voor de hedendaagse stad en haar bewoners.

Het lijkt dan ook evident dat een jubileumviering verantwoord is. Er blijft evenwel nog veel te doen. Het archeologisch patrimonium blijft bedreigd en dat zal in de toekomst niet veranderen. Bovendien is er – in Den Bosch zowel als elders – nog veel te doen op het gebied van de uitwerking en interpretatie van de concrete terreingegevens. Daar kan in de toekomst aan gewerkt worden en dat zullen Hans Janssen en de archeologische ploeg van Den Bosch tegen het volgende 25-jarige jubileum ongetwijfeld ook doen.

- Prof. dr. Frans Verhaeghe is hoogleraar aan de Vrije Universiteit Brussel